

KUBINYI ANDRÁS

A Jagelló-kori magyar állam*

Nehéz helyzetben vagyok, hiszen tizenhárom évvel ezelőtt *Változások a középkor végi Magyarországon* címmel tartottam előadást a Történettudományi Intézetben, ez 1993-ban meg is jelent.¹ Egy évvel később a *Századok* közölte *A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata* című tanulmányomat.² Megírtam a korszak történetét az Engel Pállal és Kristó Gyulával írt késő középkori összefoglalásunkban is.³ Nem szeretném önmagamat ismételni, most a téma egyes részeit emelem csak ki, rámutatva ugyanakkor azokra a pontokra, ahol további kutatásokat látok szükségesnek. Szerencsére az utóbbi évtizedben örvendetesen nőtt a Jagelló-korral foglalkozó tanulmányok száma, újabb forráskiadványok is jelennek meg.⁴ Saját magam sem álltam le a korszak kutatásával, így egyes kérdésekre árnyaltabban tudok választ adni, mint korábban.⁵ A Jagelló-kor történetének feldolgozását nehezíti, hogy 36 évvel

* Az MTA Történettudományi Intézetében 2005. dec. 5-én tartott előadás szerkesztett változata.

1 *Kubinyi András: Változások a középkor végi Magyarországon*. Bp. 1993. (História Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből 2.)

2 *Kubinyi András: A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata. Századok* 127(1994) 288–319.

3 *Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526*. Bp. 2003. 325–404.

4 Mindezeket az alábbiakban felhasználásuk esetén idézem.

5 Az 1994 és 2003 közt megjelent műveimet ld. Kubinyi András tudományos műveinek jegyzéke, 1953–2003. Az 1994-ben közölt bibliográfia [...] felhasználásával összeáll. Gyöngyössi Márton. In: „Quasi liber et pictura”. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Szerk. Kovács Gyöngyi. Bp. 2004. 717–720. (A kötet hetvenötödik születésnapomon jelent csak meg!) – Azóta megjelent Jagelló-korral foglalkozó tanulmányaim: Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban (1490–1526). In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. Szerk. Zombori István. Bp. 2004. 117–145.; *A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik)*. In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. Szerk. Bessenyei József–Horváth Zita–Tóth Péter. Miskolc, 2004. (Studia Miskolcinenisia 5.) 169–194.; *Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. Történelmi Szemle* 46(2004) 1–30. (ez utóbbi megjelent kötetben is, ld. *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*. Szerk. Csukovits Enikő–Lengyel Tünde. Bp. 2005. [Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.] 9–36.); *A királyi udvar kormányzati szerepe Mohács előtt*. H., é. n. (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián) (megjelent kötetben is, ld. *Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián 2001. Társadalomtudományok*. Szerk. Vizi E. Szilveszter. Bp. 2005. 241–268.); *Késő középkori temetkezések a történeti forrásokban*. In: „... A halál árnyékának völgyében járok.” *A középkori templom körüli temetők kutatása*. Szerk. Ritoók Ágnes–Simonyi Erika. Bp. 2005. (Opuscula Hungarica VI.) 13–18.; *Logisztikai kérdések a Mohács előtti magyar hadszervezetben*. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok*

Mátyás birodalmának bukása után következett be a mohácsi katasztrófa, ezért a köztudat érzékenyen reagál az akkori eseményekre, bűnbakokat keresnek, akiket politikai nézetüktől függően vélnek megtalálni. Ezért nehéz objektíven értékelni a kort. Sem a 16. század közepétől létező Habsburg-barát, sem vele szemben álló nacionalista irányzat nem tűnt el.⁶

Tévesnek tartom azt a nézetet, hogy Mohács előtt két párt küzdött egymással a hatalomért: az udvari, Habsburg- vagy bárói és a nemzeti, Szapolyai- vagy köznemesi párt. Még Mária királynét sem lehet Habsburg-pártinak mondani, Szapolyai pedig legalább annyiszor volt a bárók, mint a köznemesség szövetségese. Pártokról nem beszélhetünk, csak gyakran változó összetételű és célú klikkekről vagy szövetségekről. Az országban három hatalmi tényező volt: a király, a világi nagybirtok és a köznemesség, amelyek hol egyensúlyban álltak egymással, hol összefogott közülük kettő a harmadik ellen. Az egyház vagy a városok önálló erőként nem léptek fel.⁷ A köznemesség csak a 15. század közepétől vált egyre megkerülhetlenebbé.

A három tényező közti érdekegyeztetés két síkon történt: a királyi tanácsban és az országgyűléseken. A 15. század közepétől nem lehetett kihagyni a nagybirtokosokat sem a döntésből, hiszen ellenállásuk akadályozhatta volna a végrehajtást. A király tehát fontosabb ügyek esetén, beleértve az országgyűlések előkészítését, a főpapok mellett valamennyi világi nagybirtokost magához hívta, ami félszáznál több embert jelent. A napi ügyeket ezért az uralkodó – mint ré-

Perjés Géza emlékére. Szerk. Hausner Gábor. Bp. 2005. 441–457.; Politikai vitakultúra a Mohács előtti Magyarországon. Bácsi Ferenc szózata a hatvani országgyűléshez (1525), valamint egy latin verse. In: Studia professoris – Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk. Almási Tibor–Draskóczy István–Jancsó Éva. Bp. 2005. 169–195.; Gercse. Egy Buda melletti késő középkori kisnemesi falu és lakói. In: Levéltári Évkönyv. XII–XIII. Szerk. Dobrossy István. Miskolc, 2005. 27–37.; Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1526. In: Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. Szerk. Réthelyi Orsolya–F. Romhányi Beatrix–Spekner Enikő–Végh András. Bp. 2005. 13–23.; A várnegyed és környéke középkori helyrajza. In: *Szakály Ferenc–Szűcs Jenő*: Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából. Bp. 2005. (História Könyvtár. Okmánytárak 4.) 11–33.; A királyi udvar a késő középkori Magyarországon. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Bp. 2005. 13–22.; „Szabad királyi város” – „királyi szabad város”? In: *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv. I.* Bp. 2006. 51–61.; Az 1505. évi rákosi országgyűlés és a szittya ideológia. *Századok* 140(2006) 361–374.; A Jagelló-kori magyar állam 1490–1526. *História* 28(2006) 3. sz. Melléklet 1–4.; Okleveles adatok a késő középkor mindennapi életéről. In: *Levéltári Évkönyv. XIV.* Szerk. G. Jakó Mariann–Veres László–Viga Gyula. Miskolc, 2006. 13–22.; A királyi titkárok II. Lajos király uralkodása idejében. *Gesta* 6(2006) 1. sz. 3–22.; A magyar országgyűlések tárgyalási rendje 1445–1526. *Jogtörténeti Szemle* 2006. 2. sz. 3–11.; Társadalom és rendiség a késő középkorban különös tekintettel az egyházi személyek politikai lehetőségeire. In: *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Füzes Ádám–Legeza László. Bp. 2006. 189–206. – Ezekon kívül még több, a témába vágó tanulmányom van kiadás alatt.

6 Erre felesleges külön szakirodalmat idézni, mindenki ismer ilyen nézetet. Magam nemrég kíséreltem meg összefoglaló értékelést nyújtani, ld. *Kubinyi A.*: Magyarország hatalmasai i. m. 143–145.

7 Ezt már sokszor kifejtettem, vö. pl. *Kubinyi A.*: Magyarország hatalmasai i. m. 117–120.

gen a főméltóságokkal, főbb hivatalviselőkkel – néhány meghívott bizalmasával együtt vitatta meg. Ezt nevezhetjük szűkebb, a másikat tágabb tanácsnak.⁸ A források ritkán különböztetik meg a tanács e két fajtáját, hiszen az előbbi elvileg az utóbbi nevében járt el, ahogyan ezt a szűkebb tanács hat püspök és öt báró tagja egy 1493. évi oklevélben meg is jegyezte.⁹ Korábban az uralkodók tanácsi jóváhagyással adót is vetettek ki, amit azonban az 1504: 1. tc. tiltott. Az 1518. évi Szent György-napi országgyűlés eredménytelensége miatt a tágabb tanács mégis szavazott meg adót és dekrétumot,¹⁰ ami a főpapok és főurak hatalmának a király és a nemesség rovására történt megerősítését szolgálta, igaz, döntésüket nem tudták végrehajtani. A köznemesség az 1498: 2. és 7. tc-k értelmében bejutatta ugyan választott képviselőit a tanácsba, ezeknek azonban nem sok szava volt. A királyi ügyigazgatónak a szűkebb tanács üléséről 1519 tavaszán készült feljegyzése szerint a felsorolt köznemesi ülnökök meg sem szólaltak.¹¹ Ez érthető, mert az 1495: 25. tc. szerint az ajtónálló mesternek (udvarmester) a *sanior pars* véleményét kellett határozatként kihirdetnie, azaz nem a számszerű többség döntött.¹² Az ülnökök viszont mozgósíthatták a nekik nem tetsző határozatok ellen az országgyűlést. Megjegyzem, hogy a Szilágyi Lorándra visszamenő nézet, mely szerint a királyi oklevelek relációs jegyzetei alapján rekonstruálható a királyi tanács, téves.¹³

A tanács működését ismerjük, kivéve II. Lajos korát. Remélem, ezt rövidesen szintén tisztázni tudom. Ekkor jelenik ugyanis meg egy szűk körű titkos tanács csírája. Szilágyinak abban igaza volt, hogy a királyi titkárok száma nőtt Mátyás óta, de sokkal nagyobb mértékben, mint ahogyan azt ő vélte. II. Ulászló halála előtt már tízen voltak, II. Lajos alatt olykor tizenöt körül. A közhiedelem ellenére nem tartoztak a kancelláriához, noha ott gyakran kisegítettek. A Jagelló-kor öt kancellárja, Frangepán Gergely kivételével, korábban mind volt királyi titkár.¹⁴ A titkárok többsége relációs tevékenységet is végzett, tehát benyújtott kérvényeket intézett el, különben különböző kül- és belpolitikai ügyekben jártak el. Nem egyszer *secretarius et consiliarius Regie Maiestatis* címet viseltek, úgyhogy a nyugati államok tanult, gyakran polgári eredetű fejedelmi tanácsosainak felel-

8 Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. Századok 121(1988) 147–215. és *Uő*: Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén. In: *Uő*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp. 1999. (METEM Könyvek 22.) 87–105.

9 Magyar Országos Levéltár (= MOL), Diplomatai Levéltár (= DL) 23 067.

10 *Martinus Georgius Kovachich*: Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros. II. Budaë, 1800. 398–418.

11 Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Litterae et epistolae originales 16.

12 Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkék. Fordították, jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátták: Nagy Gyula–Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen–Márkus Dezső. Bp. 1899. 578.

13 Vö. Kubinyi A.: Bárók i. m. 147–164.

14 Frangepánra ld. *Udvardy József*: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Köln, 1991. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.) 409–420. – Udvardy, sajnos, Frangepán kancellárságával nem foglalkozott. Diplomataként viszont korábban is működött.

tek meg. Többségük nemes volt, de nálunk sem hiányoztak városi polgárok. Műveltek voltak, több mint felüknél kimutatható az egyetemi tanultság is.¹⁵ A titkári állás kezdetben püspökséget biztosított betöltőjének. Számuk növekedése nem állt azonban arányban a megürülő püspökségekével. II. Ulászló első titkárainak zöme még főpap lett. Uralkodása idején 18 titkárról tudunk, közülük 12 lett püspök, 4 prépost, a humanista Megyericsei János csak főesperességhez jutott,¹⁶ a Szapolyai István nádor titkáráként szepesi prépostságot kapó Mecskei György pedig világi lett.¹⁷ Ulászló legalább hat titkára szolgált fia mellett is. Velük együtt II. Lajos idején 25 titkár működött. Nem számítva az apjától örökölteket, a többi 19-ből hat kapott püspökséget, olykor évtizedekkel később, mint például Oláh Miklós is. Öten lettek prépostok, négyen kanonokok. Ugyancsak négyen világiak voltak: Apafi Farkas, Nádasdy Tamás, Serédi Gáspár és Thurzó Elek.¹⁸ A titkárok befolyása számuk növekedésével, feltehetően csökkent, de a központi kormányzatban még mindig döntő szerepük volt. Meg kellene vizsgálni, hogy az Ulászló-kori titkárok milyen módon jutottak állásukhoz. II. Lajos korában a valamilyen szintű tanultság mellett főként a protekció döntött. Ennek három fő útja volt: kapcsolat valamelyik kancellárral, rokon összeköttetések, főként már titkári állásban levőkkel, és a pápa nyomása. Több titkár állt korábban szentszéki szolgálatban.¹⁹

Akár a korábbi időben,²⁰ a Jagelló-korban is említene királyi tanácsosokat. Leszámítva a nemesség által választott köznemesi ülnököket, akiket olykor *assessor* helyett *consiliarius*nak is neveznek, említhetnénk például Batthyány Boldizsár királyi kamarást és tanácsost,²¹ vagy Pestyeni Gergelyt.²² A két példa közül Batthyány nem mutatható ki a tanácsban, Pestyénit azonban felsorolják az 1524 elején a király mellett összegyűlt urak között.²³ A tanácsosok kérdését is jobban meg kellene vizsgálnunk. Éppúgy, mint a titkárok, segítettek a királynak a kormányzásban, a tanácsban akkor jelentek meg, ha ezt a király akarta. A tanácsüléseken a titkárok közül főként a püspökök vettek rendszeresen részt.

15 Kubinyi A.: A királyi titkárok i. m. 17–19.

16 Lakatos Bálint: Egy XVI. századi humanista, Megyericsei János feliratgyűjtései. In: ΓΕΝΕΣΙΑ. Tanulmányok Bollók János emlékére. Szerk. Horváth László–Laczkó Krisztina–Mayer Gyula–Takács László. Bp. 2004. 739–741.

17 Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 321. – A Baranya megyei nemes politikusi pályája előtt pécsi kanonok volt, ld. *Fedeles Tamás: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526.)* Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) 405. (237. sz.).

18 Bónis Gy.: i. m. 309–329.

19 Kubinyi A.: A királyi titkárok i. m. 20–22. – Bónis is megkísérelte a bejutás módját meghatározni (i. h.), feltevései azonban többnyire nem szerencsések.

20 Vö. Engel Pál: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Bp. 2001. (História Könyvtár. Monográfiák) 182. – Igaz, a Jagelló-korban nem teszik ki melléjük a „specialis” jelzőt.

21 1521: MOL DL 104 404–104 406.

22 Fraknói Vilmos: II. Lajos király számadási könyve 1525. január 12–július 16. Magyar Történelmi Tár 22(1877) 99. (tévesen György keresztnévvel). – II. Lajos magához hívatta.

23 MOL DL 82 631.

Az országgyűlésekről kevesebbet tudunk. A Mátyás-kori országgyűléseknek nemcsak kritikai kiadása jelent meg, de Teke Zsuzsa egy kiváló tanulmányt is írt a törvényhozásról.²⁴ A Jagelló-kori dekrétumok új kiadása még mindig hiányzik.²⁵ A törvényhozás történetéről az idősebb Kovachichon kívül inkább csak múlt század eleji munkák állnak rendelkezésünkre.²⁶ Több furcsaságra kell felfigyelnünk. A korábbi törvények túlnyomó többségben királyi oklevélbe foglalva, annak szentesítését tartalmazva maradtak ránk. II. Ulászló idejéből hat ilyenről tudunk, II. Lajos korából azonban egyről sem.²⁷ A csak szöveget tartalmazó dekrétumok általában különböző másolatgyűjteményekben találhatóak,²⁸ ugyanannak a törvénynek a másolatai sokszor részleteikben eltérnek egymástól. A legjobb példa: a *Corpus Juris*ba is bekerült a nem létezett 1519. évi bácsi országgyűlés dekrétuma, ami egyes cikkelyeiben valóban eltér az 1518. évi bácsi országgyűlésétől. Már Kovachich Márton Györgynek gyanús volt a két bácsi diéta, de még mindig kísért a léte.²⁹ Egyes törvényeket biztosan szentesítettek, mint például az 1521. vagy az 1523. évit, mások megerősítése ellenben – így az 1507. vagy a két 1525. évié – nem történt meg.³⁰ Ez összefügg a Jagelló-kori törvényhozás mechanizmusával. Azt viszont nem tudom, hogy szentesített törvénynek miért nem maradt fenn a király által kiadott oklevele. Az országgyűlés kezdete előtt az uralkodó a tágabb királyi tanáccsal tárgyalta meg diétai előterjesztését, majd az urak által elfogadott szöveg került a nemesség elé. A nemesség olykor maga is készített törvénytervezetet, amit viszont a király és a tágabb tanács vitatott meg. Egy ilyen nemesi előterjesztés kivonata maradt fenn az 1524. évi or-

24 Teke Zsuzsa: A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában. *Történelmi Szemle* 29 (1986) 197–218.

25 A 12. sz. jegyzetben idéztem a *Corpus Juris*t, amely nem tartalmaz minden törvényt, és sokból csak részleteket közölt. Sokat tárt fel az idősebb Kovachich, ld. *Martinus Georgius Kovachich: Vestigia Comitiorum apud Hungaros*. Budaë, 1790. 406–623. és *Uő: Supplementum i. m. II. 270–558.*, III. Budaë, 1801. 1–69. – Később fia néhány kivétellel egy kötetben kiadta a *Corpus Juris*ből hiányzó dekrétumokat, ld. *Josephus Nicolaus Kovachich: Sylloge Decretorum Comitialium Incltyi Regni Hungariae*. I. Pesthini, 1818. 226–369.

26 Ld. az előző jegyzetben Kovachich Márton György műveit. Vö. még: Szabó Dezső: Magyar országgyűlések 1505–1508. Századok 42(1908) 697–711.; *Uő: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*. Bp. 1909.; *Uő: Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505–1526*. Bp. 1917. (A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története I.); *Fraknoi Vilmos: A magyar királyválasztások története*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2005.

27 A király nevében kiadva maradt fenn az 1492., 1495., 1498., 1500., 1504. és 1514. évi dekrétum. Valamennyit ld. a *Corpus Juris*ban (12. sz. jegyzet). A többi törvényt ld. uo. és a 22. sz. jegyzetben hivatkozott munkákban. Az 1514. évinek van új kiadása is, ld. alább.

28 Vö. pl. *Jánosi Monika: Gregoriánczi Pál kéziratoss törvénygyűjteménye a XVI. század közepéről*. Magyar Könyvszemle 104(1988) 54–64.

29 *Corpus Juris* i. m. 750–772. (1518.), 774–786. (1519.); *M. G. Kovachich: Supplementum i. m. II. 442–444.* – Szabó Dezső tisztázta már, hogy nem volt 1519-ben Bácsott országgyűlés (*Szabó D.: A magyar országgyűlések i. m. 37–38.*).

30 Az eltéréseket a II. Lajos-kori törvényeknél már Szabó Dezső is figyelembe vette (*Szabó D.: A magyar országgyűlések i. m.*).

szágyúlésről egy osztrák követjelentésben.³¹ Az akkori dekrétumot a király nem szentesítette.³² Valószínűleg gyakran nem egyeztek meg, így megerősítés hiányában az országgyűlés eredménytelenül végződött. Tanulságos az 1514. évi parasztháború utáni bosszútörvény története. A kitűnő modern kiadás egymás mellett adta ki a szentesített dekrétumot az attól több ponton eltérő tervezettel, amely Szapolyai Jánosnak akart főkapitányi hatáskört biztosítani. A királyi megerősítéssel ellátott oklevél november 19-én, az országgyűlés 33-ik napján kelt.³³ Ilyen hosszú országgyűlés ritka volt, ami önmagában is bizonyíték a felmerült nehézségekre. Megjegyzem, hogy Ulászló még 1515. július 20-án sem szentesítette.³⁴ Ez végül antedatált oklevél kiadásával történt meg.

A király tehát élni tudott a Hármaskönyv által is elismert szentesítési jogával.³⁵ A Jagelló-korban a korábbinál jóval több országgyűlést tartottak, amelyek többségének nem maradt fenn végzeménye: vagy mert adómegajánlás kivételével semmit sem végeztek, vagy mert az uralkodó megtagadta a szentesítést. Jelenlegi tudomásom szerint II. Ulászló 1492-től 22, II. Lajos pedig tíz év alatt 16 országgyűlést tartott. A furcsa csak az, hogy az 1510 és 1516 közötti időből csak három diétát ismerek, amennyiben adataim nem hiányosak. Ennek okát nem tudom meghatározni. Meg kellene vizsgálni a végül elfogadott törvényeket is. Általában azt tartják, hogy egymást érték a legkülönbözőbb rendelkezések, amelyeket senki sem vett komolyan.³⁶ Ez igaz is, meg nem is. Ezért is kár, hogy nem áll rendelkezésünkre a *Decreta* Jagelló-kori kötete. Az oklevelek ugyanis – a megyei hatóságoké is –, főleg konkrét peres ügyekben, gyakran hivatkoznak a törvényekre. Erre külön kutatást sajnos nem folytattam.³⁷ A bíraskodással össze-

31 *Intentio Hungarorum in dieta ad festum nativitatis Marie est ista.* Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Grosse Correspondenz. 8. fol. 80.

32 *Kubinyi András: Az 1520-as évek közepének országgyűlési küzdelmei.* *Analecta Mediaevalia* 3. (sajtó alatt).

33 *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV.* Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy. Edd. Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redegit Geisa Érsegi. Bp. 1979. (Publicationes Archivii Nationalis Hungarici II/12.) 247–283.

34 MOL DL 47 113.

35 *Werbőczy István: Tripartitum.* A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Bp. 1990. 285–287. (Partis II. Tit. 3–4.)

36 *Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet.* Második bővített, teljes kiadás. II. Bp. 1936. 596.

37 Vö. pl. *Horváth Richárd: Győr megye hatóságának oklevelei 1328–1525.* Győr, 2005. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások I.) 100. sz. (1494), 139. sz. (1518); *C. Tóth Norbert: Szabolcs megye hatóságának oklevelei. II. (1387–1526).* Bp.–Nyíregyháza, 2002. (A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Kiadványai 53.) 705. sz. (1495), 733. sz. (1501), 737. sz. (1502), 746. sz. (1504). 747., 754. sz. (1505), 775. sz. (1509), 782. sz. (1518), 788. sz. (1521); *Szakály Ferenc: Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt (1314–1525).* Szekszárd, 1998. 186. sz. (1505), 202. sz. (1517), 213. sz. (1524.); *A Balassa család levéltára 1193–1526.* Fekete Nagy Antal kézírata alapján sajtó alá rend., szerk. Borsa Iván. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/18.) 573. sz. (1520.); *A Justh család levéltára 1274–1525.* Közzéteszi: Borsa Iván. Bp. 1991. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/20.) 729. sz. (1522); MOL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 260 187. (1518); MOL DL 82 537. (1520); MOL DL 71 173. (1523).

függő, és talán a legtöbbször idézett törvényeket is, külön kellene választani ügytípusok és a felhasznált törvénycikkek alapján. Ez nemzetközi összehasonlítás-ként is fontos lenne. Újabban a reprezentív (rendi) gyűléseken tárgyalt ügyek arányát a külföldi szakirodalom vizsgálni kezdi. Blockmans például nyolc csoportra osztotta ezeket: külkapcsolatok, belpolitika, pénzügyek, pénzverés, védelem, kereskedelem, igazságszolgáltatás és ipar.³⁸ Az igazságszolgáltatással kapcsolatos végzéseket vették a legkomolyabban. Egyet tudok érteni Szakály Ferencsel, aki ezt írta: „Hitünk szerint a Mohács előtti magyar jogrendszer a maga korában és szintjén meglehetősen jogbiztonságot kínált az ország nemes – és talán nem nemes – lakossága számára.”³⁹

Más a helyzet a politikai, esetleg gazdasági tárgyú törvénycikkekkel. Ide lehetne számítani az időnkénti egyházellenes,⁴⁰ a király, a nagyurak, vagy a nemesesség jogait megnyeső, a városok, vagy jobbágyság ellen hozott cikkelyeket,⁴¹ amelyeket legtöbbször idézünk. Ezek valóban gyakran ellentmondanak egymásnak, s nem is mindig hajtották végre őket, vagy csak részlegesen. Itt mutatkozik meg leginkább az országgyűlésen érvényesülő konkrét politikai helyzet. Valószínűleg többet tudnánk, ha egybevehetnénk az összes törvénycikkeket egymással, és ismernénk végrehajtásukat.⁴² Erre már nem vállalkozhatom.

Az országgyűléseken a király és a magukat Mohács előtt már külön rendnek tartó főpapok és főurak,⁴³ azaz a tágabb királyi tanács, általában a nemesektől elkülönülve tárgyalt. Hol a király küldött néhány főpapot és főurat a nemesekhez, hol azok egy választott küldöttséget az uralkodóhoz és az urakhoz. Ilyenkor a nemesség ülését levezető *orator* adta elő véleményüket. (Az *orator* cím megfelel az angol parlamenti *speaker*nek.) Az országgyűlés megnyitása, fontos más tárgyalások, valamint a határozat elfogadása alkalmával a három rend közös ülést

38 *W. P. Blockmans*: A typology of representative institutions in late medieval Europe. *Journal of Medieval History* 4(1978) 201. – Blockmans professzor különben egybevetette számos európai országban a megtartott rendi gyűlések számát, és időtartalmát is, ld. i. m. 196–200. Erre nálunk is szükség volna.

39 *Szakály F.*: i. m. 28. – Ugyanakkor a megfelelő törvények ellenére a peres felek személyi kapcsolatai olykor akadályozták ezek alkalmazását, ilyenkor gyakran nem fejezték be a pert, hanem halasztgatták, vö. pl. *Kubinyi András*: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. (A magyar igazságszolgáltatás nehézségei a középkor végén.) *Századok* 135(2001) 302–312., 352–356. – Nem lehetett a főváros (és testvérvárosai) az esztergomi székeskáptalannal szembeni alább idézendő perét sem befejezni. – Szükséges lenne több fontos per történetét feldolgozni, hogy a jog gyakorlati alkalmazását jobban megismerhessük.

40 Vö. pl. *Székely György*: Reformpolitika és társadalmi mozgalmak Bakócz érsek életében. *Századok* 112(1978) 720.

41 *Székely György*: Földesúri törekvések a jobbágyság költözési jogának felszámolására – kelet-európai típusú társadalmi folyamat az 1514 előtti évtizedekben. *Agrártörténeti Szemle* 14(1972) 268–276.

42 Ezekre magam is utaltam az 1. és 2. sz. jegyzetekben idézett tanulmányaimban.

43 Tíz püspök és a székesfehérvári prépost, valamint 17 főúr 1525. máj. 22-i szövetségelevelében magukat „uterque ordo”-nak, „domini utriusque ordinis”-nak nevezték, ld. *Szabó D.*: A magyar országgyűlések i. m. 203–207.

tartott.⁴⁴ Itt történt a politikai döntéshozás, a végrehajtás azonban – a törvénykezéssel kapcsolatos határozatok kivételével – bizonytalan volt. Ismernünk kell ezért a döntésekben és a végrehajtásban résztvevők személyét.

Ez azért is volna fontos, mert a jogosultak nem mindig vettek részt a tanácsüléseken és a diétákon. Így Losonci Zsigmond 1516 februárjában – még Ulászló életében – egy ügyben írt Szécsényből szalánci várnagyának. Nem biztos, hogy el tud hozzá utazni a jelenlegi diéta miatt. Oda küldte familiárisait, hogy valamit megtudjon az ország dolgából, de lehet, hogy e miatt neki is maradnia kell.⁴⁵ Egyelőre nem tudok róla, hogy 1516 elején az országgyűlést, vagy akár a tágabb tanácsot összehívták-e. Az 1517. Szent Mihály-napi országgyűlésről csak annyit tudunk, hogy zavarosan folyt le, és még két nappal a megnyitás előtt sem lehetett tudni, hogy mi lesz.⁴⁶ Losonci megint Szécsényben maradt, és onnan írt a főváros mellett tartózkodó szalánci várnagyának. Úgy hallotta, hogy az ispán urat (nyilván Bátori István temesi ispán) a vajdával (Szapolyai) együtt nem engedték be a budai várba. Közölje Ófelségével, hogy csapatai jelenleg Szentlőrincen vannak, és ezek oda mennek, ahová a király akarja. Szó szerint ezt írja: „mivel a királyon kívül senkit sem akarunk követni”. Parancsolja meg embereinek, hogy maradjanak Szentlőrincen, ne járjanak be Pestre.⁴⁷ Losonci tehát nem vett részt az országgyűlésen, de biztonság kedvéért a közelbe küldte bandériumát. Bizonyára sok adattal lehetne igazolni, hogy az urak egy része nem mindig vett részt a politikai életben. Ugyanez áll a nemesség vezető rétegére. Burgio pápai nuncius közismert megjegyzése szerint a nemesség egy része nem jár el az országgyűlésekre, legfeljebb leszavaz a megye követeire.⁴⁸ Mivel nem lehetett kiszámítani, hogy ki megy el, és milyen álláspontot képvisel, a tárgyalások eredménye nem volt kiszámítható, és ellentétes lehetett a korábbi határozatokkal is. Valószínűleg érvényesültek a politikai szereplők egymás közti rokoni kapcsolatai is. Ma ezt Engel Pál munkája alapján jobban ismerjük, viszont genealógiája épp a Jagelló-korban a leghiányosabb, ezért bővítése, a családi kapcsolatok hatásának feldolgozása is szükséges lenne.⁴⁹

A legfontosabb politikai szereplő a király volt.⁵⁰ A gyengének tartott két Jagelló is sokat megőrzött a felségjogokból, sőt élt is ezekkel. Szentesítése nélkül

44 Kubinyi A.: A magyar országgyűlések i. m. 3–11.

45 MOL DL 82 457.

46 Szabó D.: A magyar országgyűlések i. m. 15–16.

47 MOL DL 82 483.

48 *Relationes oratorum pontificiorum. Magyarországi pápai követek jelentései. 1524–1526.* Bp. 2001. (Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia II/1.) 163.

49 Engel Pál: Magyar Középkori Adattár. Középkori magyar genealógia. Arcanum Digitéka. CD-ROM. Bp. 2001. – Az Ernuszt, Gyulai és Szerecsen család rokoni összeköttetéseit és ennek hatását igyekeztem feldolgozni, ld. Kubinyi A.: Ernuszt Zsigmond i. m. 312–352.

50 A magyar király nagyjában hasonló jogokat élvezett, mint a lengyel, ld. *Stanislaw Russocki: Zwischen Monarchie, Oligarchie und Adelsdemokratie: das polnische Königtum im 15. Jahrhundert.* In: *Das spätmittelalterliche Königtum im europäischen Vergleich.* Hrsg. von Reinhard Schneider. Sigmaringen, 1987. (Vorträge und Forschungen XXXII.) 385–404. – Államfői, kormányzói, törvényhozói és legfőbb bírói vonatkozásban jól összefoglalja *Wactlaw Uruszczak: Die*

nem születhetett törvény, és valóban, több országgyűlés azért oszlott szét eredménytelenül, mert a király nem fogadta el a határozatot. A diéta összehívási joga már más kérdés. Azt, hogy az 1516. április 24-i országgyűlésről maga a nádor írja, hogy azt a prelátusok és bárók „*edictum*”-a alapján hívták össze, magyarázhatjuk az éppen trónra lépő király kiskorúságával.⁵¹ Előfordult, hogy a nemesek maguk akartak országgyűlést összehívni. Ilyenkor kompromisszumként a király vagy más időpontra tűzte azt ki,⁵² vagy végül mégis beleegyezett a megtartásba, mint 1525-ben a hatvani diéta esetében.⁵³ A jogi helyzetet II. Lajos a megyékhez intézett, a gyűlést előzőleg eltiltó levele világosan mutatja: „nem hagyom az urakat oda menni, a ti rendetek pedig egyedül, a többi rend távollétében véglegesen dönteni valamiben nem képes”.⁵⁴ A főpapok és bárók kinevezése, a birtokadományozások kérdése a király jogköre maradt, ha az előbbiekhöz ki is kellett kérnie a tanács hozzájárulását. Ezért a két felső rendbe, amelyet gyakran röviden az „urak” szóban foglaltak össze,⁵⁵ új emberek a mindenkori uralkodó jóvoltából juthattak csak be. A király nélkül azonban semmi sem történhetett. Feltűnő, hogy az „új ember” bárók többsége, akár korábban, most is az udvari nemességből, tehát a király szolgálatában állók közül került ki.⁵⁶ A király személyiségétől és a pillanatnyi helyzetétől függött, hogy milyen mértékben tud élni a lehetőségeivel. A jelek szerint a királyi hatalom akkor erősödött, amikor királyné is élt a budai várban. Keveset tudunk Anna királyné politikai szerepléséről, Mária pozitív hatása viszont ismert.⁵⁷

Az országgyűlések, a királyi tanács és a király határozatait végre is kellett hajtani. Központi hivatalszervezet még nincs, a királyi udvarban döntenek mindenről. Erre csak az újabb történetírás mutatott rá. Ahogyan egy angol történész kifejtette: „Az udvar nem érdekelte a történészeket, akik a központosított kormányzat erős bürokratikus intézményeit csodálták, amelyre a 18. századi Poroszország volt az egyik fő példa, eléggé jellemző módon egy olyan monarchia, amelyben a hadsereg, nem pedig az udvar volt az állam központja.”⁵⁸ A magyar

gesellschaftlich-politische Rolle des Monarchen im Königreich Polen an der Wende des Mittelalters zur Neuzeit (1447–1572). In: Polen und Österreich im 16. Jahrhundert. Hrsg. von Walter Leitsch–Stanisław Trawkowski. Wien–Köln–Weimar, 1997. (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropa. Veröffentlichungen des Instituts für Ost- und Südosteuropaforschung der Universität Wien XVII.) 10–29.

51 Szabó D.: A magyar országgyűlések i. m. 119.

52 Kubinyi A.: Az 1505. évi rákosi országgyűlés és a szittyia ideológia i. m. 361–374.

53 Kubinyi A.: Az 1520-as évek i. m. (sajtó alatt).

54 Georgius Pray: Epistolae procerum regni Hungariae. I. Posonii, 1806. 191.

55 Erre számtalan adat van. A legjobban mutatja ezt a főpapok és főurak 1525. máj. 22-i, fent idézett szövetséglevele, ld. Szabó D.: A magyar országgyűlések i. m. 203–207. – Szapolyai vajda 1518. márc. 31-i, Bátori Istvánhoz intézett levelében is többször előfordul, ld. i. m. 122–125.

56 Erről részletesen írtam korábbi tanulmányaimban, így a példákat, számszerű adatokat most mellőzöm. Az udvari nemességre ld. Kubinyi A.: A királyi udvar i. m.

57 Kubinyi A.: Habsburg Mária i. m. 13–23.

58 Ronald G. Asch: Introduction. Court and household from the fifteenth to the seventeenth centuries. In: Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450–1650. Edd. by Ronald G. Asch–Adolf M. Birke. London, 1991. 1.

királyi udvarral, annak összetételével és politikai szerepével most nem foglalkozom, ezt korábban több tanulmányban dolgoztam fel.⁵⁹ A kancellária sem volt hivatal, hanem oklevélfogalmazó és leíró szerv, amely a hozzá eljuttatott utasításoknak tett eleget. Jegyzőit ettől függetlenül ki is küldhették egy-egy konkrét ügy elintézésére. A kérdés az, hogy hova tartozott a kancellária. Külföldön több helyen a kancellár a királyi udvar kancellárja címet viselte. Az udvarhoz nem csupán az uralkodó környezete, hanem hivatalok is tartoztak, mint a kancellária is.⁶⁰

Magyarországon is udvari címet viselt a kancellár. A törvényeket, *corroboratio*juk szerint, 1495-tel bezárólag az udvar fő- és titkos kancellárja adta ki.⁶¹ Később az uralkodó inkább a „mi (azaz a király) fő- (és) titkos kancellárja”-nak nevezi.⁶² Ulászló a fia nevében kiadott 1508. évi hitlevelének méltóságsorában Bakócz „*summoque aulae nostrae cancellario*”, Szatmári viszont „*secretario cancellario nostro*” formában fordul elő.⁶³ Az utóbbit Ulászló 1503-ban „*in cancellarium nostrum et huius regni nostri*” nevezte ki.⁶⁴ A terminológiát érdemes lenne tovább vizsgálni. Úgy gondolom, bár tévedhetek, hogy a „*cancellarius noster*” kifejezés a „*cancellarius aulae nostrae*”-nak felel meg, és az 1503. évi ki-nevezés „*cancellarius regni*”-jével, tehát a rendi ország kancellárja címmel szembeállítva vált jelentősebbé. A kancellár felett ugyanis Mátyás 1464. évi reformja óta a királyi tanács ellenőrzési jogot kapott, így egyeztetnie kellett a király és a magyurak közt.⁶⁵

A kancellár pecsételési joga révén megakadályozhatta a neki nem tetsző oklevelek kiadását, és mivel az azok többségén található királyi *commissiora* utaló jegyzeteket ő írta,⁶⁶ bármikor intézkedhetett az uralkodó nevében. A korszakban működő kancellárok közül⁶⁷ Bakócz Tamás 1491-től haláláig viselte a főkancel-

59 Kubinyi A.: A királyi udvar kormányzati szerepe i. m. és *Uő*: A királyi udvar a késő középkori Magyarországon i. m. 13–32.

60 Peter Moraw: Personenforschung und deutsches Königtum. Zeitschrift für historische Forschung 2(1975) 10–11.; Dieter Stievermann: Southern German Courts around 1500. In: Princes i. m. 161., 165. – Ők is rámutatnak a 19–20. századi modern bürokratikus államnak a történésekre gyakorolt hatására.

61 Így az 1495. évi törvénytél Bakócz, ld. Corpus Juris i. m. 590.

62 Pl. az 1504. évi törvény méltóságsorában (i. m. 690.).

63 J. N. Kovachich: Sylloge i. m. I. 230.

64 MOL DL 88 878.

65 Kubinyi András: A Mátyás-kori államszervezet. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula–V. Molnár László. Bp. 1990. 81–97. – Az ebben a tanulmányban vallott nézetemet azóta több vonatkozásban módosítottam, ld. Kubinyi András: Adatok a Mátyás-kori királyi kancellária és az 1464. évi kancelláriai reform történetéhez. In: Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica. IX/1. Miskolc, 2004. 25–58.

66 Egy 1520. évi oklevél 1539. évi átiratában a budai káptalan ezt írta: „sigillo suo secreto ab intra in margine consignatas ac per manus domini cancellarii sui super scripturas donacionales hec consignatura, videlicet commissio propria domini regis in scriptis partim apparebant, partim vero mures corrose extiterant” (MOL DL 89 145.).

67 A korszak kancellárjaira ld. Bónis Gy.: i. m. 309–315.

lári címet, 1503-ig egyben titkos kancellár is volt,⁶⁸ amiben Szatmári György követte 1503–1515, majd 1516–1521 közt, hogy utána főkancellárként és esztergomi érsekként 1524. évi haláláig Bakócz utóda legyen.⁶⁹ 1515–1516 közt Fransepán Gergely gróf kalocsai érsek a titkos kancellár. Valószínűleg már 1517-től Szalkai László kancellári címmel vesz részt az irányításban, hogy 1521-től titkos, 1524-től fő- és titkos kancellár, egyben esztergomi érsek legyen.⁷⁰ Mohács előtt a titkos kancellárságot pápai nyomásra Brodarics István kapta meg.⁷¹ A közismert adatokat azért idéztem, mert a háttér még mindig nem világos. A kancellária ekkor már egységes volt, amit ténylegesen a titkos kancellár irányított, de az ügyekbe a prímás-főkancellár is beleszólt. II. Ulászló halála után nem sokkal megjelenik a harmadik kancellár, Szalkai, aki mellett két elődje befolyása is megmaradt, míg végül egyedül maradt a porondon. Ma sincs fogalmam arról, hogy hogyan működött három, egymással nem teljesen egyetértő, tehetséges ember közös kormányzata. Bakóczot, Szatmárit és Szalkait a források egyhangzóan második királynak, a király után elsőnek nevezték. Az ország irányítása kétségkívül az ő kezükben volt.⁷²

A papírgyártás segítségével is növekedő írásbeli ügyintézés egyre fontosabbá tette a kancelláriai munkát, noha még nem beszélhetünk a modern közigazgatás kezdeteiről.⁷³ Korszakunk három hosszú ideig tevékenykedő kancelláriai vezetői közül egy sem tartozott a politikai vezető réteghez. Bakócz és Szalkai mezővárosi jobbágy, Szatmári kassai polgár származású volt. Mindhárman önzők és anyagiak voltak, Szalkai maga üzletemberként is tevékenykedett.⁷⁴ A meglepő, hogy egy olyan világban, ahol a nemesi származás döntőnek számított, hatalmukat és befolyásukat, az ellenük intézett támadások ellenére, meg tudták őrizni. Mind a kül-, mind a belpolitika intézésében övék volt a döntő szó, az uralkodó megbízott bennük. Nagyon tehetséges, kompromisszumra képes emberek voltak, akik elsősorban a király érdekeinek érvényesülését igyekeztek elősegíteni. Mivel egymást követve ők irányították a magyar egyházat is, őket követte a többségében hivatalnokokból kikerült főpapság is, igaz, a főpapságot csoportérdeke olykor szembeállította a királyi, vagy nemesi politikával.

A kancellár után a királyi kincstartó volt a leghatalmasabb tisztségviselő. (A „királyi” jelzőt azért kell hangsúlyozni, mert 1511-ben, 1518-ban és 1521-ben az

68 *Fraknoi Vilmos*: Erdődi Bakócz Tamás élete. Bp. 1889.; *Székely Gy.*: Reformpolitika i. m.

69 *Tóth-Szabó Pál*: Szatmári György prímás (1457–1524). Bp. 1906.; *Farbaky Péter*: Szatmári György, a mecénás. Egy főpap műpártoló tevékenysége a Jagelló-kori Magyarországon. Bp. 2002. (Művészettörténeti Füzetek 27.)

70 *Balogh István*: Szalkay László esztergomi érsek (†1526). Kassa, 1942.; *Kubinyi András*: Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése. In: *Uő*: Főpapok i. m. 147–160.

71 *Sörös Pongrác*: Jerosini Brodarics István (1471–1539). Bp. 1907. (A Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasó üléseiből 62.)

72 *Kubinyi A.*: Magyarország hatalmasai i. m. 132–133.

73 *Ernst Schuber*: Einführung in die Grundprobleme der deutschen Geschichte im Spätmittelalter. Darmstadt, 1992. 200.

74 Ld. fent az életrajzaikat.

országgyűlés által megszavazott adó beszédésére országos kincstartókat is választottak.)⁷⁵ A kincstartóság talán kevésbé kötődött az udvarhoz, és valóban hivatalos volt. A kincstartó kezelte, amennyiben nem voltak elzálogosítva, a vidéki királyi rendes bevételi forrásokat: pénz- és bányakamarákat, sókamarákat, harmincadokat, ő küldte ki az adószedőket, akik gyakran valamelyik vidéki kincstári hivatalt vezették, és a központban is nagyszámú személyzetet tartott. 1525 első félévében Thurzó kincstartó számadáskönyvében 32 központi kincstartói szervitor fordul elő, köztük 12 deák.⁷⁶ Mivel a vidéki hivatalok a városokban voltak, más igazgatási feladatokra is fel lehetett alkalmazottaikat használni. A kincstartók között egészen más a helyzet, mint a kancellároknál. II. Ulászló idején tizenegy kincstartó váltotta egymást tizenkét alkalommal. (Batthyány Benedek kétszer volt hivatalban.) Lajos korában tizenegyszer változott a kincstartóság, de mindössze hat személy közt. Várdai Pál – amennyiben közvetlenül Mohács előtt valóban kincstartó lett megint – négyszer, Thurzó Elek háromszor irányította a pénzügyeket. Ulászló kincstartói közül csak Batthyány jött vissza egy harmadik periódusra.⁷⁷ Így egy kincstartóságra Ulászló alatt 2,1 év, Lajosnál csak 0,9 esett. (Mátyás hét kincstartója átlagosan 4,6 évig működött.)⁷⁸ Ezt csak az ország romló pénzügyi helyzetével magyarázhatjuk. Hiányzik kincstartói működésük összehasonlítása, így nem ismert: vajon más pénzügypolitikát képviseltek-e az egymást váltó „pénzügyminiszterek”, s ha igen, mennyiben, vagy csupán a politikai harc miatt cserélődtek oly gyorsan a tisztség viselői. A Jagelló-kor 16 kincstartójának többsége nemes születésű volt, két világi arisztokrata (Baumkircher Vilmos és Bátor András), két polgár (Szegedi Lukács és a trogiri Beriszló Péter), valamint két jobbágy (Bornemissza János és Szalkai László) kivételével. Kilencen dolgoztak már korábban a kincstárban.⁷⁹

Nemrég megkíséreltem meghatározni a Jagelló-kor végének királyi bevételeit. Sok jövedelmi forrás zálogban volt, a rendkívüli adóból pedig 1498 óta, többnyire felerészben, a bandériumtartók is részesültek. Az adó uralkodói részét is beszámítva 250–260 ezer forint bevételével számolhatunk. Ez több mint

75 Gy. Bónis: Ständisches Finanzwesen in Ungarn im frühen 16. Jahrhundert. In: Nouvelles études historiques publiées à l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois. I. Réd. D. Csatóri–L. Katus–Mme Á. Rozsnyói. I. Bp. 1965. 83–103. – Megjegyzem, hogy a rendi kezelés sokkal több hibával járt, mint a kincstári.

76 *Fraknoi V.*: II. Lajos i. m. passim.

77 *Soós Ferenc*: Magyarország kincstartói 1340–1540. Bp. 1999. 47–67.

78 I. m. 40–47.

79 Batthyány Benedek, Bornemissza János, Herendi Miklós, Szalkai László, Szegedi Lukács, Thurzó Elek, Várdai Ferenc, Várdai Pál (a két Várdai más családból származott), Vémeri Zsigmond. – Szalkai, Thurzó, és Várdai Ferenc korábban királyi titkárok is voltak, akár Beriszló Péter. – Beriszló ugyan a dalmáciai Trogirba való polgárfiú volt, azonban feltehetően a Pozsega megyei Grabarjai Beriszló családból származott. A 16. század elején már mágán Grabarjai Beriszlók valóban tartották a rokonságot Péterrel. Bár pályáját feltehetően ezek egyengették, születése alapján mégis a polgári eredetűekhez sorolandó, ld. *Kubinyi András*: Beriszló Péter és budai szereplése. In: *Uő*: Főpapak i. m. 171. (4. sz. jegyzet.).

amennyiről általában írunk, mert a költségvetési előirányzatok éppen azért készültek, hogy az országgyűlés megszavazza a „rendkívüli” adót, ezért azokból kihagyják őket. Ezt a tekintélyes összeget a kiadásokkal kell egybevetni. Ne felejtjük el, ha a Jagelló-kori kormányzat hibáit emlegetjük, hogy a középkor végi Magyarországnak volt egy olyan állandó kiadási tétele, amihez hasonlót csak nehezen találunk a korabeli Európában, leszámítva az oszmán birodalmat. A déli végvárakban az ott folyamatosan állomásozó katonaságot fizetni, élelmiszerral és lőszerral ellátni, a várakat karbantartani kellett. Ennek kiadásait, az utóbbiak kivételével, dénárnyi pontossággal meg tudjuk határozni. Számításom szerint a végvárrendszer évi 175–180 ezer forintba került. Maradt az udvari és állami kiadások fedezésére 70–85 ezer forint. Ez sem kevés, viszont Thurzó kincstartó ez utóbbi célokra 1523. évi költségvetési előirányzatában 131 331 forintot vett fel. A nem kerek szám arra utal, hogy a kincstartó egyszerűen az elmúlt év tényleges kiadásait vette figyelembe. Ez röviden azt jelenti, hogy a Jagelló-kor végi Magyarországon rendszeresen évi 50 ezer forintnyi költségvetési hiánnyal kell számolni. Az uralkodó mindenkinek adós maradt, leginkább a végvári parancsnokoknak, akiket zálogbirtokokkal kárpótolt.⁸⁰ A hitelezők gyakran önként lemondtak követeléseik egy részéről, hogy így legalább a maradékot megkaphassák. Nem zárható ki természetesen az sem, hogy kevesebb katonát tartottak, mint kellett volna.⁸¹

A kincstartó hatalmát, egyben hatalomgyakorlása konkrétumait mutatja a következő történet. 1516 őszén budai, pesti és felhévizi polgárok vámmentességükre hivatkozva a velük perben álló esztergomi káptalan vámján megtagadták a fizetést, ezért a káptalan áruikat elvette. Az akkor tízéves király erre Vémeri Benedek királyi palotással (*aulicus*) lefoglaltatta a kakati révet és vámot, valamint Dorog falut és vámot. A káptalan kénytelen volt engedni, két megbízottjuk Budán a kincstartó jelenlétében kifizetett 40 forintot a károsultaknak, és elégtételt ígért. November 28-án a két kanonok, valamint a sértettek megjelentek a király és összegyűlt tanácsa előtt. Itt is elégtételt ígértek, amiben a károsultak is megnyugodtak. Korlátkövi Péter (tehát a tanácsban elnöklő udvarmester) válaszolt. A király, noha szigorú büntetést érdemeltek volna, érsekük, Bakócz és Perényi Imre nádor kérésére megkegyelmezett nekik. Megfenyegette azonban őket, hogy elégítsék ki teljesen a polgárokat, mert ha azok újra Ófelségéhez fordulnak, súlyosan fognak bűnhődni. A kanonokok erre leborulva kérték a király bocsánatát. A két küldött azért számolt be részletesen, hogy a káptalan lássa a nehézségeket. Kéri, hogy gyorsan adjanak elégtételt, különben „jaj nekünk” (*ve nobis*). Mivel a nádor ágyban fekvő beteg, nem tudna segíteni. „A kincstartó az egyetlen, aki által minden történik”, a színe elé azonban nem lehet bejutni a hozzá tolongó tömegetől. A király megbízott valakit az udvarból, hogy felügyelje az elégtétel-

80 Ezek a kölcsönök, zálogosítások viszont kétségkívül növelték a bevételeket, vö. lengyel viszonylatban *St. Russocki*: i. m. 400–401.

81 *Kubinyi A.*: Magyarország hatalmasai i. m. 124–126.

adást.⁸² Még aznap kelt a királyi utasítás Vémerinek: mivel a káptalan elégtételt ígért, adja vissza a lefoglalt javakat.⁸³ Az ügy folytatása: a polgárokkal folytatott vámporben *prorogatoriara* lett volna szükség. A kanonokok 29-én este hétig vártak a kincstartóra, végül kiderült, hogy elment a várból. Az oklevél elkészült, de az alkincstartó, noha megtalálta azt főnöke asztalán, nem merete megmondani, hogy mit tartalmaz, és megvan-e pecsételve.⁸⁴ Az oklevél valójában már 27-én kész volt, a pert rendszeresen tovább halasztották.⁸⁵ Ez a kis történet nemcsak a kincstartó nagy hatalmát mutatja, hanem azt is, hogy a városellenes törvények ellenére kiállt a városok érdekében. Azt is látjuk, hogy a király udvari emberei segítségével vidéken is gyakorolta hatalmát, birtokokat foglaltatott le. A valóságot tehát az ehhez hasonló konkrét ügyek segítségével lehet megvilágítani.

A vidéki kormányzat ügyeibe a kincstartó nemcsak a saját vidéki hivatalai, és a felügyelete alá tartozó királyi városokon keresztül kapcsolódott be,⁸⁶ hanem a jobbágokra kivetett portális adó beszédésével kapcsolatban is. Itt a kincstartó által kiküldött adórovók és beszédők a megyei hatóság segítségével jártak el.⁸⁷

A központi kormányzattal kapcsolatban beszélni illene a királyi tanácsban ősi jogon helyet foglaló méltóságviselőkről, az „igazi bárók”-ról. Közülük hatalma a nádornak, országbírónak, az ajtónállómester–udvarmesternek és a kamarásmesternek volt. Az első kettő az úgynevezett nagybírák közé tartozott, szerepük új feldolgozást igényel. A nádor volt az ország első világi méltósága, és e mellett a király és a rendek közt közvetítő szerepet játszott. Werbőczy 1525. évi hatvani nádorrá választása és dicstelen pályafutása közismert. Rajta kívül az ország leghatalmasabb bárói töltötték be ezt a tiszteletet. Ugyanez mondható el az országbírákról, a köznemesből mágnássá lett diplomata és üzletember, Sárkány Ambrus kivételével, aki ugyan szerzett váruradalmakat, de nem tartozott a leghatalmasabb birtokosok közé. 1525 tavaszán Burgio pápai nuncius szerint Szalkai főkancellár és primás, a volt kincstartó Várdai Pál és Sárkány triumvirátusa kormányozta az országot.⁸⁸ Ez ugyan nem bizonyítható, de nem is zárható ki. A két főpap ugyanis korábban Sárkány üzlettársa volt, akit az 1525. évi hatvani országgyűlésen a köznemesség nyomása távolított el tisztségéből.⁸⁹ Az udvar-

82 MOL DF 236 381.

83 Az Esztergomi Főkáptalan fekvő, s egyéb birtokaira vonatkozó Okmányok Tára. Pest, 1871. 45.

84 MOL DF 236 378.

85 MOL DF 236 377.

86 Vö. *András Kubinyi: König und Volk im spätmittelalterlichen Ungarn. Städteentwicklung, Alltagsleben und Regierung im mittelalterlichen Königreich Ungarn.* Herne, 1998. (Studien zur Geschichte Ungarns I.) 80–87.

87 *Holub József: Zala megye története a középkorban.* I. Pécs, 1929. 279–298.; *Tringli István: Pest megye a késő középkorban.* In: Pest megye monográfiája. I/2. Torma István közreműködésével szerk. Zsoldos Attila. Bp. 2001. 179.

88 *Relationes* i. m. 160–161.

89 *Kubinyi András: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus.* In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Pamer Nóra. Bp. 1994. (Művészettörténet – Műemlékvédelem VI.) 263–291. – Megjegyzem, hogy ugyanez az országgyűlés viszont Várdai Pált futtatta, ld. *Uő: Az 1520-as évek i. m. (sajtó alatt).*

mester és a kamarásmester szerepéről már sokat írtam, így most nem térek ki rájuk. Egyet azonban meg kell jegyezni. II. Ulászló uralkodásának első évtizedében egy ideig két hatalmas báróra, Geréb Péterre és Alsólendvai Bánfi Miklósról bízta a tiszteket, 1500-ban bekövetkezett haláláig Buzlai Mózes volt az ajtónállómester, egyben udvarmester.⁹⁰ Buzlai utóljára 1517-ben fordul elő,⁹¹ mellette azonban II. Lajos ifjabb király kori udvarmestere, Gersei Pető János, és Korlátkövi Péter is szerepel. Pető halála után Korlátkövi egyedül maradt, bár a lengyel Trepka András személyében udvarmesterként, de ajtónállómesterként nem, társat kapott. Mindketten Mohácson estek el.⁹² Feltűnő, hogy a fontos bizalmi állást 1500-tól kezdve kizárólag nem a régi bárókhhoz tartozók látták el, Buzlai és Korlátkövi pedig haláláig maradt hivatalban. Ez csak azt jelentheti, hogy mindkét Jagelló udvarát megbízható kezekben akarta tartani, és óvakodott a leghatalmasabb bárókra bízni azt, noha Ulászló trónra lépésekor még erre kényszerült.

A törvények és rendeletek végrehajtása elsősorban a vidéki intézményeken múlt. Mint láttuk, az udvar *ad hoc* ügyekben központilag intézkedhetett, a kincstárnak pedig a pénzügyekben országos szervezet állt rendelkezésre. A régebbi szakirodalom szerint helyi önkormányzatok kezében volt az ottani igazgatás. Ez a nézet terjedt el külföldön is. Angliában, Csehországban, Magyarországon és Lengyelországban helyi és regionális síkon önkormányzatok működtek, szemben más országokkal, ahol korán kialakultak az uralkodói hivatalnokok kezében levő körzeti igazgatások. A regionális síkon érvényesülő rendiség akadályozta volna meg ezekben az országokban az abszolutisztikus fejlődést.⁹³ A kérdés, hogy ez mennyiben helyes. Leszámítva egyes különleges jogállású területeket, mint például a kiváltságos kerületeket, továbbá a királyi szabad városokat,⁹⁴ meg kell különböztetni a melléktartományok és a szorosabban értendő Magyarország vármegyéinek igazgatását. Bár az országgyűlésekre meghívták Erdély és Szlavónia rendjeit is (Horvátországot rendesen nem), a döntéshozatal-

90 *Fógel József*: II. Ulászló udvartartása (1490–1516). Bp. 1913. 60. – Geréb 1494-ben országbíró lett, Bánfi egyedül maradt udvarmester haláláig. – Buzlai 1500. szept. 12-én fordul elő először udvarmesterként, ld. *Jakó Zsigmond*: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I–II. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/17.), II. 3141. sz. – Buzlai pályájára és személyiségére ld. *Kubinyi András*: A Gergelylakai Buzlaiak a középkor végén. In: Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Lóvei Pál. Bp. 1993. (Művészettörténet – Műemlékvédelem IV.) 269–285.

91 MOL DL 62 941.

92 *Fógel József*: II. Lajos udvartartása 1516–1526. Bp. 1917. 48–49.

93 Vö. *Gottfried Schramm*: Polen – Böhmen – Ungarn: Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit. In: Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.–18. Jahrhundert. Hrsg. Joachim Bahlcke–Hans-Jürgen Bömelburg–Norbert Kersken. Leipzig, 1995. 21.

94 Csak a (Pesttel együtt) nyolc tárnoki városra érvényes szerintem a szabad királyi város fogalom, a személynöki, a királyi bányavárosokra, az erdélyi szász városokra stb. nem, ezért használok az összefoglaló királyi szabad város terminus technicust, vö. *Kubinyi A.*: „Szabad királyi város” i. m. 51–61.

ban csak a magyar megyék vettek részt. (Az ottani főpapok és bárók, beleértve a horvátokat is, viszont éppúgy tagjai voltak a tágabb tanácsnak, mint a magyarországiak.) 1498 óta a királyi kúriába és tanácsba az ország négy negyedéből választottak egyenlő arányban köznemesi ülnököket. Erdély és Szlavónia kívül esett a negyedeken, így ha egy erdélyi vagy szlavóniai nemesnek országos politikai ambíciói voltak, valamelyik magyar megyében kellett magát követnek választatnia.⁹⁵ Jól mutatja ezt az 1505. évi úgynevezett rákosi végzés. Kiadói közül hiányzanak Erdély és Szlavónia követei,⁹⁶ noha az utóbbi követei nemcsak jelen voltak, hanem a magyar megyékhez hasonlóan át is írták maguknak a végzést.⁹⁷

A két tartomány szerepe a Jagelló-kori politikában további kutatást igényel. (A többi bánóság ebben az időben csak végvárként működött, kivéve Szörényt, mely inkább a kiváltságos területekhez hasonlított.) A királyt Erdélyben a vajda (1504 és 1506 közt a Székelyföldön utoljára van önálló székelyispán), Szlavóniában a dalmát–horvát–szlavón bán képviselte. Az ottani megyésispánok nekik voltak alávetve, volt bírósági joghatóságuk, tartottak tartománygyűléseket is. A horvátok a közös bán ellenére elkülönültek, sőt olykor önálló külpolitikát is folytattak.⁹⁸ A vajda és a bán kinevezési jogköre a királyt illette; feltűnő, hogy a tartományt a kinevezésről értesítő oklevelek formulái lényegében megegyeztek a magyar megyésispánokéval. Szerepel benne, hogy a vajda által megbízott alvajdának is engedelmessé kelljenek.⁹⁹ Ezt azért kell kiemelnünk, mert amikor Corvin János bán 1495-ben a körösi tartománygyűléssel elfogadtatta a Baranya megyei Gyulai János vicebáni kinevezését, meg kellett ígérnie, hogy ezentúl csak szlavóniai fog kinevezni.¹⁰⁰ Szlavóniában jóval erősebb volt a nemesség, mint Erdélyben, ezért is volt nehezen kormányozható.¹⁰¹ Szlavónia kormányzattörténetét is fel kellene dolgozni. Ez volt az a tartomány, ahol a király nem mindig tudta elérni neki megfelelő bánok kinevezését, vagy a megbízhatatlanná váltak leváltását. 1504-ben Kamizácsi Horváth Márkot és Gyarmati Balassa Ferencet nevezte ki a király Corvin halála után szlavón bánnak, de ez utóbbit, noha Perényi Imre nádor sógora volt, az ottani rendek nem fogadták el. Horváth

95 Kubinyi András: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc. Bp. 1984. 257–268.

96 Kubinyi A.: Az 1505. évi i. m.

97 *Joannes Kukuljević aliter Bassani de Sacchi*: Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. (= Jura regni) I. Zagrabiae, 1862. 254–259.

98 *Dr. Bónis György–Dr. Degré Alajos–Dr. Varga Endre*: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Zalaegerszeg, 1996. 31–35.

99 *Jakó Zsigmond*: Az erdélyi vajdák kinevezéséről. Levéltári Közlemények 63(1992) 71–83.

100 Jura regni I. 230. – 1496-ban II. Ulászló a szlavón nemesek kérésére utasította, hogy csak „de pocioribus nobilibus et antiquiori familia” nevezzen ki szlavón vicebánt (i. m. I. 232.).

101 *Kubinyi András*: A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén. In: Magyarország társadalmi a török kiűzésének idején. Szerk. Szvircsek Ferenc. Salgótarján, 1984. (Discussiones Neogradienses 1.) 13.

végül Both Andrással együtt csak 1505 végén tudta elfoglalni a bánáságot.¹⁰² 1507-ben leváltották őket, az új bánok Ernuszt János és Kanizsai György lettek, de Both nem lépett vissza. Bár lecsukták, siklósi várát pedig Perényi nádor ostrommal foglalta el, kiszabadulása után is a törvényes bánokkal párhuzamosan kormányozta a tartományt, míg végül Ernuszték helyett a király megerősítette tisztében.¹⁰³ II. Lajos alatt a szlavón rendek Tahí Jánost nem akarták elfogadni bánnak.¹⁰⁴

A vármegyékben a szakirodalom szerint a nemesi önkormányzat szervei működtek, amelyek az igazságszolgáltatásból fejlődtek ki, ami Mohácsig a nemesi megye legfontosabb teendője maradt.¹⁰⁵ A megye önkormányzati jellegére vonatkozó, korábban általam is vallott nézetet az újabb kutatás kezdte cáfolni. Tringli István joggal írta le a következőt: „Megyei önkormányzatról a 16. század előtt beszélni teljes anakronizmus. Ugyan miféle önkormányzat az, ahol a király hadba hívó parancsára a megye nemességének fel *kell* kelnie, ha királyi parancsra az adóbehajtásban a szolgabíráknak részt *kell* venniük, ha a központi bíróság utasítására vizsgálatot *kell* végezniük? [...] A 16. századi új megyét is legfeljebb a múlt századi függetlenségi párti politikus–historikusok láthatták tisztán önkormányzatinak.”¹⁰⁶ F fiatal kutatóink egyre nagyobb számban adják ki egyes megyék hatóságainak oklevéltárait, amelyekből a továbbiakban sokkal pontosabb képet fogunk kapni a megye szerepéről, és a késő középkorban bekövetkező lassú változásokról, amelyekre Tringli is utalt. Ezért most csak jelzem a problémát.

A megye kétségkívül részt vett a vidéki Magyarország igazgatásában, mégpedig valóban felsőbb utasításra.¹⁰⁷ Azonban a törvénykezési és igazgatási feladatokat a király által kinevezett megyésispán (gyakorlatilag annak az alispánja) látta el. Az ispán feladatait Mátyás 1471. évi oklevele foglalta össze, amikor Zala megyét értesítette Egervári László ispáni kinevezéséről.¹⁰⁸ Ezek a következők. Őrizze meg a megye nemeseit jogaikban és szabadságaikban. Gondoskodjon a királyi jövedelmek behajtásáról. A királyi parancsokat tartassa meg mindenkivel a megyében. Védje meg a királyi só és pénz forgalmának, valamint tisztségviselői szabadságát. A megye pedig engedelmességedjen az ispánnak és a tisztsége ellátására közédjük rendelt familiárisainak minden törvényes ügyben. Mint látjuk,

102 *Kubinyi A.*: Bárók i. m. 203., 209. – Horváth is csak 1505. nov. 30-án ment elfoglalni a bánáságot, amelyet addig Corvin özvegye nem adott ki a kezéből, ld. *Hermann Zsiuzsanna*: Miképp került Divény vára a Balassák kezébe? *Levéltári Közlemények* 63(1992) 63–64.

103 *Kubinyi András*: Opponensi vélemény G. Sándor Mária: *Reneszánsz Baranyában* című kandidátusi értekezéséről. *Művészettörténeti Értesítő* 30(1981) 68.; *Uő*: Ernuszt Zsigmond i. m. 320.

104 *Iványi Béla*: A körmendi levéltár Memorabiliái. *Körmend, 1942.* (Körmendi Füzetek 2.) 53. (193. és 194. sz.), 55. (202. sz.), stb.

105 *Dr. Bónis Gy.–Dr. Degré A.–Dr. Varga E.*: i. m. 18.

106 *Tringli István*: Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről. *Történelmi Szemle* 39(1997) 397–398.

107 *Vö. Holub J.*: i. m. 277–327.

108 MOL DL 17 720.

az okmány elsősorban a megye pénzügyigazgatási feladatait emeli ki. Ez azonos egy 1453. évi megyésispáni kinevezés formulájával.¹⁰⁹ Az általam ismert Jagelló-kori ispáni kinevezési oklevelek nem ennyire részletesek, viszont majdnem szó szerint egyeznek a már említett vajdai kinevezési oklevelek formuláival. Általában az ispánt *cum solitis suis iurisdictionibus* (olykor beszúrva: *atque proventibus*) *durante nostro beneplacito* nevezi ki a király. A megyebeliek tartoznak az ispán bíráskodása alá, és minden törvényes ügyben engedelmeskedjenek neki, és az általa állított alispánnak.¹¹⁰ A rövidebb fogalmazás oka talán egy 1523. évi kinevezési oklevélből derül ki. Eszerint az újonnan kinevezett bodrogi ispán, Várdai Mihály királyi kamarás a királyi tanácsosok előtt letette a szokás szerinti esküt, hogy mindenkinek igazságot szolgáltat, a királyi parancsoknak megfelelően jár el, és mindent elvégez, ami tisztéhez tartozik.¹¹¹

A megye tehát a király által kinevezett ispán igazgatása alatt látta el feladatait. A valóságban az ispánt alispánja képviselte, aki a kinevező oklevelek szerint ura familiárisa. Holub József közel százéves tanulmánya óta ezt természetesnek is tekintjük.¹¹² A Szekfű Gyula által felismert familiárisi jogintézménnyel azonban valami baj van. Erre már magam is rámutattam,¹¹³ azonban egyre több, a fő tétellel nem egyező megfigyelést olvasunk fiatal kollégáink műveiben. Nem mindig familiárisa az alispán a megyésispánnak, vagy a megyében nem az ispán, hanem más az úr.¹¹⁴ Az is előfordult, hogy valaki egyszerre két úrnak volt a familiárisa.¹¹⁵ A familiaritás problematikájáról önálló előadást kellene tartani, ahol ezeket a Jagelló-kornál korábbi időt tárgyaló megállapításokat is figyelembe kellene venni.

109 *Tóth Norbert*: Szabolcs megye hatósága a Zsigmond-korban (1387–1440). Doktori Disszertáció. Történeti Doktori Iskola Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti és Medievalisztikai program. Bp. 2005. 9. (Kézirat.) Köszönöm C. Tóth Norbertnek, hogy megkaphattam kéziratát.

110 1501: Bars megye (MOL DL 59 904.); 1502: Szabolcs megye (MOL DL 82 185.); 1506: Sopron megye (Sopron vármegye története. Oklevéltár. II. Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1891. 601.); 1507: Bodrog megye (MOL DL 82 269.); 1519: Bodrog megye (MOL DL 82 515.). – A „iurisdictionibus atque proventibus” megjegyzés, valamint az ispán által kinevezett alispánnak való engedelmség „in omnibus licitis et consuetis” előfordul Perényi Imre Abaúj megyei örökös ispáni kinevezésében is (1504: MOL DL 71 087.).

111 MOL DL 82 607.

112 *Dr. Holub József*: A főispán és alispán viszonyának jogi természete. (Adatok középkori vármegyei közigazgatásunk történetéhez.) In: Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szemináriumi vezetőtanárságának harmincadik évfordulója ünnepére. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1917. 186–211.

113 *Kubinyi András*: Szekfű Gyula és a késő középkori Magyarország kutatása. In: Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Szerk. Ormos Mária. Bp. 2003. 61–64.

114 *Horváth Richárd*: Adalékok a Szapolyaiak északkelet-magyarországi felemelkedéséhez. In: *Analecta Mediaevalia*. I. Tanulmányok a középkorról. Szerk. Neumann Tibor. H. n., 2001. 104–105.; *Tóth Norbert*: Szabolcs megye hatósága i. m. 13–20.

115 Vö. *Kubinyi A.*: Ernuszt Zsigmond i. m. 348.

Az országgyűléseken a nemesség szerette volna elérni, hogy megszerezze a megyék feletti joghatóságot. 1488-ból adat van arról, hogy Bars megye maga választott alispánt. A törvények 1486-tól előírták, hogy az alispán megyebeli előkelő nemes legyen, az 1504: 2. tc. pedig a nemesség beleegyezését követte meg az alispán kinevezéséhez. Ezeknek a cikkelyeknek végrehajtása azonban a helyi körülményektől függött.¹¹⁶ Az más kérdés, hogy az alispánnak a főispántól való függetlenedése még a kora újkorban sem volt mindenütt teljes az országban.¹¹⁷ Már a Jagelló-korban is vannak megyék, ahol az ispán hatalma kevésbé érvényesült, máshol a megyei tekintélyes nemesek tényleg elérték, hogy őket nevezzék ki alispánnak, függetlenül az ispánok személyében bekövetkező változásoktól.¹¹⁸ A Mátyás által bevezetett megyei esküdt intézmény is nagyobb beleszólást engedett a nemességnek. Bár ezt Ulászló alatt megszüntették, Neumann Tibor kutatásai alapján tudjuk, hogy valamilyen formában mégis tovább élt.¹¹⁹ Mint már említettem, Tringli a megyei önkormányzat kérdésében a változások első jeleit a középkor végére helyezte. Valóban, ha nem is jött létre teljesen önkormányzati vármegye, az ez irányú fejlődés megindult. Nincs lehetőségem most a megyéispánok személyével foglalkozni. Zömük báró volt, a nemesi előkelőkhöz tartozó ispánok még nem voltak hivatalból tagjai a tágabb királyi tanácsnak, sőt olykor megyei országgyűlési követekként is előfordulnak.¹²⁰ A folyamatban levő megyei archontológiai kutatások lezárása után többet tudhatunk.

Előadásomban a Jagelló-kori államkormányzat vázát tudtam csak bemutatni. Nem foglalkoztam több korábbi kutatási témámmal, így a politikai vezető személyiségek életrajzával, a nemesség rétegződésével, vagyoni viszonyaival, ezek politikai hatásával, a politikában részt vevő világi értelmiséggel, a meginduló politikai vitairódalommal stb. Szándékosan mellőztem a városi rend kérdését, ugyanis válaszolnom kell Gerics professzor nézeteimmel szemben két helyen is – gyakorlatilag változatlan formában – megjelentett megítésem ellenvéleményére.¹²¹

Összefoglalásként csak egy-két szó kívánkozik még ide. A magyar állam a Jagelló-korban rendelkezett még annyi erővel, hogy az 1520-as évek elejéig megvédhesse határait. Az állandó hadiállapot felemésztette az ország erőforrásait, a királyi hatalom pedig csak a két másik politikai tényező között egyensúlyozva tudta akarátát érvényre juttatni. Eddig szándékosan keveset szóltam a rendiségről, pedig az országgyűléseken tipikus rendi küzdelmek játszódtak le. Itt kell utalnom arra a külföldi történetírásban újabban többször hangoztatott nézetre,

116 *Dr. Holub J.*: A főispán i. m. 206–209. – A törvények: 1486: 60. tc., 1492: 80. tc., 1504: 2. tc. (*Corpus Juris* i. m. 452., 534., 672., 674.).

117 *Szakály F.*: i. m. 17.

118 *Kubinyi A.*: A középbirtokos nemesség i. m. 12–13.

119 *Neumann Tibor*: Választott nemesi esküdtek Nyitra megyében. (Az 1486. évi 8. tc. végrehajtása.) *Századok* 139(2005) 261–289.

120 *Kubinyi A.*: A középbirtokos nemesség i. m. 11–12.

121 *Gerics József*: Középkori országgyűléseink és az európai jogfejlődés. (A római jog hatása Magyarországon.) *Századok* 139(2005) 353–366.; *Uő*: A képviselő középkori országgyűléseinken. In: *Studia Professoris – Professor Studiorum* i. m. 119–132.

amely a rendiségnek a korábbinál pozitívabb szerepet tulajdonít.¹²² Nem kívánok ebben a kérdésben állást foglalni. Jó volna több összehasonlító rendiségkutató tanulmányt készíteni. Zernack például a skandináv államokat vetette össze a lengyel–litván állammal, és ő is pozitívabb képet alkotott a korábbiakban megszokottnál.¹²³ Azt azonban meg kell állapítani, hogy mind az urak, mind a nemesek igyekeztek tenni az ország védelméért, igaz, főleg úgy, hogy a terhet mások viseljék. Az 1518. évi bácsi országgyűlésen a nemesség kiharcolta, hogy az elzárlogosított királyi javakat adják vissza. Két úr eleget is tett ennek: Bakócz bíboros és Perényi Imre nádor. Ekkor került vissza Esztergom királyi kézre.¹²⁴

ANDRÁS KUBINYI HUNGARY IN THE JAGELLO AGE

In the Jagello Age three powers could control politics: the king, the secular class of big landowners and the nobility. The traditional belief according to which the royal power, the Habsburgs and the lords stood against baronial, national power and Szapolyai was false. Actually, none of the mentioned three powers would have achieved anything alone. Conciliation of the interests happened in the royal council or at the Diet. In the royal council the king first had to arrive at an agreement with the supporting prelates and secular landlords, and then with the noble at the Diet. The king exercised various rights without which no governing was possible. They included for example the right of sanctioning and the right of appointing. Rulers of Jagello dynasty did not give royal assent indeed to acts passed by the Diet several times. Concerning governing, the king was supported by the royal court. Noblemen belonging to the royal court frequently performed ad hoc governing tasks in the country. Royal secretaries fulfilled similar duties in increasing number: they also assisted in the work of the chancellery, but they were mostly equal to foreign educated royal counsellors. The primary task of the chancellery was committing orders to writing. It was headed by the chancellor, who was regarded as a chief statesman of the country, because he decided on which written decrees to release. The fact that between 1490 and 1526 only five people held this office reflects certain permanence. Although, after 1517, for four years Lord Chancellor Bakócz and his two successors (i.e. Secret Chancellor Szatmári and Chancellor Szalkai) headed the chancellery together, the actual power was in Szalkai's hands. Being the head of finance management, the royal treasurer had significant power as well, who was supported by a complete staff belonging to the treasury in the

122 Vö. pl. *Erich Meuthen*: Das 15. Jahrhundert. München–Wien, 1980. (Oldenbourg Grundriß der Geschichte 9.) 139–140.

123 *Klaus Zernack*: Probleme des Königtums in Nordosteuropa im Zeitalter der Union von Kalmar (1397–1521). In: Das spätmittelalterliche Königtum i. m. 405–424. – Ezt írja: „Es wäre aber abwegig die politische Effizienz der »republikanischen« Monarchien im Nordosten deshalb geringzuschätzen.” (I. m. 423.). – *Antoni Mączak*: Stände und Zentralmacht im 16. Jahrhundert. Polen und England im Vergleich. In: Ständefreiheit i. m. 95–117. Ó különben nem tartja a lengyel–litván uralmi szisztémát archaikusnak, bár rámutat a hibáira (i. m. 95–97.).

124 *Kubinyi A.*: Magyarország hatalmasai i. m. 136–137.

country. They shifted each other much more frequently: 16 people performed the concerned duty in the Jagello Age. Some of them acted as the royal treasurer four times, and two of them three times, what was obviously the result of the catastrophic financial situation of the country. The system of the border fortresses had to be maintained against the Turkish menace, and it meant stationing and financing permanent garrison of 7–8 thousand soldiers. The costs of the border fortresses amounted to approximately 250–260 thousand forints, while the country had a yearly income of 175–180 thousand forints. Furthermore, the civil list and the expenses of governing also contributed to the outlays resulting in a budget deficit of about 50 thousand forints every year. This way the king was always in debt. Concerning the high dignities of the nobility, the Palatine, the Lord Chief Justice, the steward of the royal household (who was the chairman of the royal council, too) and the chief chamberlain (*magister cubiculariorum*) possessed considerable power. Local governing took place in the subsidiary territories (i.e. in Transylvania and in Croatia being together with Slavonia under the authority of the viceroy) and in the comitats. Municipal councils did not exist at that time, because the regions were ruled by officers who were appointed by the king and could be recalled at any time: in Transylvania the voivode, in Croatia and Slavonia the viceroy, and in the counties the bailiff carried out local governing.